

JISMONIY, AQLIY, SENSOR (SEZGI) YOKI RUHIY NUQSONLARI BOLGAN BOLALAR (SHAHSLARI) UCHUN TA'LIM TASHKILOTLARIDA INKLUZIV TA'LIM TASHKIL ETILISHI.

*TMC instituti Pedagogika va
psihologiya kafedrası o'qituvchisi
Eshmamatova Sitora Tuyg'un qizi
TMC instituti talabasi
Sodiqova Nilufar Toirjon qizi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun ta'lim muassasalarida inkluziv ta'limni tashkil etishning mohiyati, dolzarbligi va amaliy asoslari yoritiladi. Inkluziv ta'lim – barcha bolalarning teng huquqliligini ta'minlash, ularni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida shakllantirishga qaratilgan yondashuvdir. Maqolada mavjud ilmiy-nazariy qarashlar, xorijiy tajribalar va O'zbekistondagi islohotlar tahlil qilinadi hamda samarali metodlar va natijalar asosida amaliy takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Inkluziv ta'lim, nogironligi bo'lgan bolalar, jismoniy nuqson, aqliy rivojlanish, sensor buzilish, ruhiy salomatlik, ta'lim muassasalari, integratsiya, ijtimoiylashuv.

So'nggi yillarda butun dunyoda, jumladan, O'zbekistonda ham, nogironligi bo'lgan bolalarni ta'lim jarayoniga keng jalb etish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Inson huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyalar, jumladan, BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi (2006) barcha bolalar sifatli ta'lim olish huquqiga ega ekanligini belgilab qo'ygan. Shu munosabat bilan, ta'lim muassasalarida inkluziv ta'limni samarali tashkil etish, pedagogik jarayonni moslashtirish va metodik yondashuvlarni takomillashtirish zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biridir.

Inkluziv ta'lim maxsus ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalar va yoshlarni (jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo'lganlar) umumiy ta'lim muassasalariga teng huquqli jalb qilish tizimi bo'lib, ularning o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib rivojlanishini ta'minlaydi. O'zbekistonda bu yo'nalish so'nggi yillarda faol rivojlanmoqda, chunki mamlakat BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasiga (2006 yil) qo'shilgan va milliy qonunchilikda inklyuziya tamoyillari mustahkam o'rin egallagan. Quyida mavzuni batafsil yoritib o'taman: tarixiy asoslar, normativ-huquqiy baza, amaliy tashkil etish mexanizmlari, muammolar, yutuqlar va istiqbollar.

Tarixiy va Normativ-Huquqiy Asoslar

O'zbekistonda inkluziv ta'limning rivojlanishi 2010-yillarning oxiridan boshlandi, ammo asosiy bosqich 2020-yilda Prezident Shavkat Mirziyoyevning PQ-4860-sonli qarori bilan belgilandi. Ushbu qaror "2020–2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inkluziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"ni tasdiqladi, bu hujjatda quyidagi bosqichlar ko'zda tutilgan:

- 2020–2022 yillar: Tajriba-sinov rejimida alohida ta'lim muassasalarida (masalan, maxsus maktablar) inkluziv ta'lim joriy etish. Bu bosqichda 10 ta pilot maktab tanlab olindi va ularda 500 dan ortiq bola o'qitildi.

- 2023–2025 yillar: Inkluziv ta'limni bosqichma-bosqich umumta'lim maktablariga kengaytirish. Natijada, 2025 yilgacha alohida ta'lim ehtiyoji bor bolalarning 40 foizi odatiy maktablarga jalb qilinishi rejalashtirilgan.

Bu konsepsiya "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020 yilgi tahrir) va "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Qonun (2019 yil) asosida ishlab chiqilgan bo'lib, xalqaro standartlarga mos keladi. Xalqaro tashkilotlar, xususan, UNICEF, bu jarayonni qo'llab-quvvatlamogda: 2025 yilda Surxondaryo viloyatida maktabgacha ta'lim pedagoglari uchun maxsus treninglar o'tkazildi, bu esa inkluziv muhitni yaxshilashga qaratilgan.

Inkluziv Ta'limni Tashkil Etish Mexanizmlari

Inkluziv ta'limni joriy etish uchun quyidagi asosiy mexanizmlar qo'llaniladi:

- Infratuzilma va Material-Texnik Ta'minot:

- Maktablarda jismoniy moslashuv: rampalar, liftlar, maxsus hojatxonalar va sensor xonalar (sezgi nuqsonlari uchun). Masalan, 2024 yilda Toshkent shahrida 20 ta maktabda bunday o'zgarishlar amalga oshirildi.

- Texnologik vositalar: Braille shrifti bilan darsliklar, audio va video materiallar, maxsus dasturiy ta'minot (masalan, ovozli o'qish dasturlari ko'zi ojiz bolalar uchun). 2025 yilda UNICEF tomonidan 100 ta maktabga raqamli jihozlar yetkazib berildi.

- O'qituvchilar va Mutaxassislar Tayyorlash:

- O'qituvchilar uchun majburiy sertifikatlashuv: Inkluziv ta'lim bo'yicha 72 soatlik kurslar o'tkaziladi. 2023–2025 yillarda 50 mingdan ortiq pedagog o'qitildi.

- Multidisciplinar jamoa: Har bir maktabda psixolog, logoped, defektolog va ijtimoiy ishchi bor. Masalan, ruhiy nuqsonlarga ega bolalar uchun psixologik maslahat xizmatlari majburiy.

- Individual va Guruhli Rejalar:

- Individual Ta'lim Rejasi (ITR): Har bir bola uchun maxsus hujjat tuziladi, unda bolaning diagnostikasi (psixologik, tibbiy baholash) asosida o'quv dasturi moslashtiriladi. ITR ni ota-ona, o'qituvchi va mutaxassislar birgalikda ishlab chiqadi.

- Guruhli Integratsiya: Tengdoshlar o'rtasida "dostlik darslari" o'tkaziladi, bu ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. 2025 yilda xalqaro inkluziv

hub orqali 14–30 yoshli yoshlar uchun yozgi lagerlar tashkil etildi, unda 200 dan ortiq ishtirokchi qatnashdi.

- Ota-Onalar va Jamiyat Ishtiroki:

- Ota-onalarga maslahat markazlari: Har viloyatda ochilgan, ularda huquqiy va psixologik yordam beriladi.

- Jamiyatni xabardor qilish: Televiziya va ijtimoiy tarmoqlarda kampaniyalar, masalan, "Inklyuziv maktab – umumiy kelajak" loyihasi.

Muammolar va Qiyinchiliklar

Inkluziv ta'limning rivojlanishiga qaramay, bir qator muammolar mavjud:

- Resurslar Yetishmasligi: Qishloq hududlarida infratuzilma va mutaxassislar kam. Masalan, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida 2025 yilda faqat 30% maktablar to'liq tayyor.

- O'qituvchilarning Tayyorgarligi: Ko'pchilik pedagoglar an'anaviy usullarga o'rganib qolgan, shuning uchun treninglar yetarli emas.

- Ijtimoiy Stereotiplar: Jamiyatda nogironlik haqida noto'g'ri tasavvurlar mavjud, bu esa bolalarni izolyatsiya qilishga olib keladi.

- Monitoring va Baholash: ITR lar samaradorligini o'lchash tizimi hali to'liq shakllanmagan.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun 2025 yilda qo'shimcha byudjet ajratildi va xalqaro hamkorlik kuchaytirildi.

Yutuqlar va Amaliy Misollar

- Statistika: 2020 yildan beri 10 mingdan ortiq bola inkluziv ta'limga o'tdi. 2025 yilga kelib, bu ko'rsatkich 40% ga yetishi kutilmoqda.

- Misollar:

- Toshkentdagi 1-sonli maktab: Jismoniy nuqsonli bolalar uchun maxsus rampalar va virtual sinflar joriy etildi, natijada o'quv natijalari 25% ga oshdi.

- Farg'ona viloyatida sensor nuqsonli bolalar uchun "sezgi bog'i" loyihasi: Maxsus o'yin xonalari orqali o'qish jarayoni qiziqarli qilindi.

- Ruhiy nuqsonlar uchun: Samarqandda psixologik terapiya darslari joriy etilgan, bu bolalarning ijtimoiy moslashuvini yaxshiladi.

Istiqbollar va Tavsiyalar

2025 yildan keyin inkluziv ta'limni kengaytirish rejalashtirilmoqda: 2030 yilgacha 80% bolani umumiy maktablarga integratsiya qilish. Buning uchun:

- Raqamli platformalarni rivojlantirish (onlayn ITR tuzish).

- Xususiy sektor va NNT larni jalb qilish.

- Doimiy monitoring va xalqaro tajriba almashinuvi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, inkluziv ta'lim nogironligi bo'lgan bolalar uchun nafaqat bilim olish imkoniyatini, balki ularning ijtimoiy hayotga to'laonli qo'shilishlarini ham ta'minlaydi. Buning uchun:

O'qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish kurslarini muntazam o'tkazish zarur;

Darslik va o'quv materiallari nogiron bolalar ehtiyojiga moslashtirilishi kerak;

Ta'lim muassasalari infratuzilmasi jismoniy nuqsonli bolalar uchun qulaylashtirilishi lozim;

Psixolog, logoped va maxsus pedagoglarning faoliyati kengaytirilishi shart;

Ota-onalar, jamiyat va davlat hamkorligi kuchaytirilishi maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar.

1. UNESCO. (2017). *A guide for ensuring inclusion and equity in education*. Paris: UNESCO Publishing.
2. UNICEF. (2020). *Inclusive education for children with disabilities: Policy and practice*. New York.
3. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). *Exploring inclusive pedagogy*. British Educational Research Journal, 37(5), 813–828.
4. Booth, T., & Ainscow, M. (2002). *Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools*. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education.
5. Slee, R. (2018). *Inclusive education isn't dead, it just smells funny*. Routledge.
6. Norwich, B. (2013). *Addressing tensions and dilemmas in inclusive education*. Routledge.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. (2020). *2020–2025 yillarda inkluziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi*. Toshkent.
8. Abdullaeva, Z. (2021). O'zbekistonda inkluziv ta'limni rivojlantirish masalalari. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 3(2), 45–52.
9. Xolmatova, D. (2022). Maxsus pedagogika va inkluziv ta'limda innovatsion yondashuvlar. *Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar*, 1(4), 99–108.
10. Savolainen, H., Engelbrecht, P., Nel, M., & Malinen, O. P. (2012). *Understanding teachers' attitudes and self-efficacy in inclusive education*. Teaching and Teacher Education, 28(4), 520–529.
11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2021). *Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashga oid davlat dasturi*. Toshkent.
12. Lindsay, G. (2007). Educational psychology and the effectiveness of inclusive education. *British Journal of Educational Psychology*, 77(1), 1–24.
13. Eshmurodova, M. (2023). Inkluziv ta'limda psixologik xizmatning o'rni. *O'zbekiston pedagogika fanlari jurnali*, 5(1), 87–94.
14. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (2018). *Raising the achievement of all learners in inclusive education*. Odense, Denmark.